

קדיש דרבנן

It is after קדיש דרבנן that we first encounter קדיש in the form of קדיש רבי ישמעאל אומר. As we proceed through תפלת שחרית we will encounter קדיש יתום, קדיש חצי קדיש and then קדיש קבל. To a student of תפלה, the origin and evolution of קדיש remains an enigma even today. What is available to us are sources that we can use as chronological landmarks to identify points in time when קדיש added a new role.

Let us begin with the תלמוד גמרא. There is no mention of any form of קדיש in the תלמוד but we do find references to the importance of the words: יהא שמיה רבה.

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ג' עמ' א'–תניא, אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך, רבי! ואמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! ואמר לי: בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך! ואמרתי לו: מתירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי: היה לך להתפלל תפלה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים: למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך – מתפלל תפלה קצרה. ואמר לי: בני, מה קול שמעת בחורבה זו? ואמרתי לו: שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. ואמר לי: הייך וחיי ראשך, לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך; ולא זו בלבד, אלא בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין יהא שמיה הגדול מבורך, הקדוש ברוך הוא מנענע ראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך, מה לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט' עמ' א'– אמר רבא: בכל יום ויום מרובה קללתו משל חבירו, שנאמר: (דברים כח) בבקר תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בקר; הי בקר? אילימא בקר דלמחר, מי ידע מאי הוי? אלא דחליף. ואלא עלמא אמאי קא מקיים? אקדושה דסידרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא, שנא: (איוב י') ארץ עפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים, הא יש סדרים – תופיע מאופל.

רש"י – תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט' עמ' א' – אקדושה דסידרא – סדר קדושה, שלא תקנוה אלא שיהו כל ישראל עוסקין בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרנומו והן כעוסקין בתורה; וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ. ויש כאן שתיים: קדושת השם ותלמוד התורה, חביב הוא. וכן יהא שמיה רבה מבורך שעונין אחר הגדה שהדרשן

דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך, ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה, ויש כאן תורה וקידוש השם.

מדרש משלי פרק יד' סימן ג'–ר' ישמעאל אומר בשעה שישראל נאספין בבתי מדרשות ושומעין אנדה מפי חכם, ואח"כ עונין אמין יהא שמיה רבא מברך, באותה שעה הקב"ה שמח ומתעלה בעולמו, ואומר למלאכי השרת בואו וראו עם זו שיצרת בעולמי כמה הן משבחין אותי, באותה שעה מלבישין אותו הוד והדר, לכך נאמר ברב עם הדרת מלך.

The **גמרא** in **א' עמ' א'** gives us our first clue to the origin of **קדיש**. **רש"י** then provides us with the wherewithall to interpret the clue. **קדושה דסידרא** that the **גמרא** refers to is what we know today as **ובא לציון**. What we find in **ובא לציון** are the **פסוקים** of **קדושה** and their Aramaic translation. We will learn later that what should follow **שמונה עשרה** is **לימוד תורה**. Unfortunately, in the **גלות**, Jews had so much trouble surviving financially that the custom to learn after **שמונה עשרה** was abandoned because Jews needed the time to find a means to provide for their families. **ובא לציון** was compiled to be a quick substitute for a lengthier period of **לימוד תורה**. **רש"י** explains that in creating **קדושה דסידרא** chose the **פסוקים** of **קדושה** because reciting those **פסוקים** and then reading their Aramaic translation provides a means to fulfill two obligations: **קדושת השם** and **לימוד תורה**. **רש"י** further explains that a tradition began that Rabbis would deliver **קדיש דרבנן** on **שבת** which would then be followed by **לימוד תורה** and **קדושת השם** was fulfilled on **שבת**.

And so we have our first chronological clue. It is clear from the **גמרא** in **מסכת ברכות** that **חז"ל** determined that as a response to the destruction of the **בית המקדש**, there was a need to recite **קדושת השם**; in other words, to perform **קדושת השם** in that manner. They authored **קדיש** as the means to fulfill that requirement and they joined **קדיש** with **אמירת קדיש**. As a result, the custom to recite **קדיש דרבנן** was born. Why was **לימוד תורה** chosen as a means to exhibit **קדושת השם**? After surviving as great a tragedy as the destruction of the **בית המקדש**, a person demonstrates that he has not abandoned his faith by continuing his pursuit of knowledge of the **עולם של רבוננו** through **לימוד תורה**. Many of us witnessed that same exhibition of **קדושת השם** when our relatives who survived the Holocaust immediately returned to **לימוד תורה** at the end of the war. Why was **אנדתא** chosen? As **רש"י** stated: **כיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים ובעמי הארץ**; because everyone, including unlearned people, can understand a lecture based on **אנדתא**. **לימוד תורה** only becomes **קדושת השם** when everyone participating understands what is being taught.

TRANSLATION OF SOURCES

'א תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ג' עמ' א -It has been taught: R. Jose says, I was once travelling on the road, and I entered into one of the ruins of Jerusalem in order to pray. Eliyahu of blessed memory appeared and waited for me at the door until I finished my prayer. After I finished my prayer, he said to me: Peace be with you, my master! and I replied: Peace be with you, my master and teacher! And he said to me: My son, why did you go into this ruin? I replied: To pray. He said to me: You ought to have prayed on the road. I replied: I feared that passers-by might interrupt me. He said to me: You ought to have said an abbreviated prayer. I therefore learned three things from Eliyahu: One must not go into a ruin; one may say the prayer on the road; and if one does say his prayer on the road, he may recite an abbreviated prayer. Eliyahu further said to me: My son, what sound did you hear in this ruin? I replied: I heard a divine voice, cooing like a dove, and saying: Woe to the children, on account of whose sins I destroyed My house and burnt My temple and exiled them among the nations of the world! And Eliyahu further said to me: By your life and by your head! Not in this moment alone does G-d so exclaim, but three times each day does G-d exclaim like that! And more than that, whenever Jews go into the synagogues and schoolhouses and respond: May His great name be blessed! the Holy One, blessed be He, shakes His head and says: Happy is the King who is thus praised in this house! Woe to the Father who had to banish his children, and woe to the children who had to be banished from the table of their Father!

'א תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט' עמ' א -Raba said: And the curse of each day is severer than that of the preceding, as it is stated: In the morning you shall say: Would G-d it were evening! and at evening you shall say: Would G-d it were morning. Which morning would they long for? If I say the morning of tomorrow, nobody knows what it will be. Therefore it must be the morning which had gone. How, in that case, can the world endure? Through the Kaddish recited after the Scriptural reading, and the response of "May His great Name be blessed" which is uttered in the Kaddish after studying Aggadah; as it is stated: A land of thick darkness, as darkness itself, a land of the shadow of death, without any order. Hence if there are Scriptural readings, the readings bring light to the thick darkness.

'א תלמוד בבלי מסכת סוטה דף מט' עמ' א -רש"י - The words of the Kedusha found in the prayer of OOVah L'Tzion. That prayer was authored so that Jews would learn at least some Torah each day by reciting the words of Kedusha and their Aramaic translation by which they are learning. It was translated into Aramaic so that both learned and unlearned people could understand the verses. By reading the Hebrew and Aramaic translations, individuals fulfill two requirements: to sanctify G-d's name and to learn Torah, both of which are dear to G-d. In a similar manner, we recite the words Y'Hai Shmei Rabbah M'Vorach after hearing a talk on Aggaditah that a teacher customarily teaches publicly on

Shabbat. People would congregate in synagogues in order to hear words of Torah because it was not a work day. By hearing Torah and answering Y'Hai Shmai Rabbah, the congregants also fulfilled the obligation of sanctifying G-d's name and learning Torah.

'מדרש משלי פרק יד' סימן ג'-Rabbi Yishmael said: at the moment that Jews are gathered together in synagogue and hear the Wise Man teach Aggadita and then follow the period of learning with the words: Y'Hai Shmai Rabbah, at that moment G-d is happy and his prestige grows in His World. He says to his Ministering Angels: come and see this nation that I created in my world how much they praise me. At that moment, G-d is enwrapped in honor. That is why the verse says: In a large crowd, G-d's prestige grows.

SUPPLEMENT

שאלת שלמה חלק א', יט'.

שאלה: האם יש לומר קדיש דרבנן אפילו אם אין יתום בבית הכנסת אשר מוטל עליו "חיוב"?

תשובה:

(1) בגמרא נאמר: "עלמא אמאי קא מקיים? אקדושה דסידרא ואיהא שמיה רבה דאגדתא" (סוטה מט א). זאת אומרת: על מה העולם קיים – מכיוון שמאז חורבן בית המקדש, כל יום ויום מרובה קללתו מחברו, מה נותן זכות קיום לעולם? – על סדר אמירת הקדושה, ובן אמירת "יהא שמיה רבא" של קדיש אשר אחרי לימוד תורה ובייחוד אנדה. רש"י מסביר שהוא מפני שיש כאן מעלה כפולה: לימוד תורה וקידוש השם. לימוד תורה, אף על פי שהוא מועט וקצר, מכל מקום הוא מקיף את כל חלקי האומה, ובייחוד מפני שלימוד זה נעשה ברבים. ובן קדושת השם שמוזכרת בעצם המילים.

(2) לכן, אחרי כל לימוד שנעשה ברבים יש לומר קדיש דרבנן, בין שהלימוד נעשה בבית המדרש, בין בבית הכנסת, בין בכל מקום. ובן יש לאומרו אחרי קטעי לימוד שמשובצים בתוך התפילה, כגון אחרי פרקי לימוד ואמירת קרבנות כל בוקר לפני פסוקי דזמרה, או אחרי "אין כאלהינו", או אחרי "במה מדליקין".

(3) אם יש בבית הכנסת יתום אשר מוטל עליו "חיוב", יש לו הזכות לומר קדיש דרבנן, אבל אם אין "חיוב" יאמר אדם אחר.

(4) יש להוסיף שכל אדם רשאי לומר קדיש זה ואפילו יש לו הורים. לא כן לגבי הקדיש שאחרי "עלינו", למשל. לאמתו של דבר, גם קדיש זה אינו שייך ליתום, וגם אם אין יתום יש לאומרו (שו"ע קלב', ב'), כי לעולם יש לומר קדיש אחרי פסוקים שנאמרו ברבים ונתקדש בהם שם ד' ברבים, אבל מכיוון שעל פי רוב קדיש זה נאמר על ידי יתום, לפעמים ההורים מקפידים שבנם לא יגיד. לכן מי שאינו יתום ורוצה לומר קדיש זה, צריך לבקש רשות מן ההורים (שם). אבל קדיש דרבנן אינו מיוחד ליתומים, ולכן אין צורך בבקשת רשות ההורים.

(5) ומכיוון שקדיש זה נקרא קדיש דאגדתא ונאמר אחרי לימוד אנדה, לכן אם לא היה בלימוד אנדה, מוסיפים מימרה אחת של אנדה כגון "רצה הקב"ה לזכות את ישראל", או

”תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם”.

סיכום:

אפילו אין ”חיוב” בבית הכנסת, יש לומר קדיש דרבנן אחרי אמירת הקרבנות, ”אין כאלקיננו”, ”במה מדליקין” וכן אחרי כל לימוד שנעשה בכל מקום ברבים (ועיין לעיל סי’ יח ובתוספת).

שאלת שלמה חלק ח’ – ט’. אמירת קדיש

שאלה:

1. אני אבל ואומר קדיש. קשה לי לכוון ב”תגדל ויתקדש שמייה רבא” כי אני לא יודע מה בדיוק לכוון, כיוון שזוהי אמירה כללית מאוד ולא מפורט איך יתגדל ויתקדש שמו הגדול, וכדי לכוון בדבר כזה צריך לכאורה ציור שייתפס בעולם הזה אחרת זה מרחף. אם כן – מה לכוון?

2. אנחנו נוהגים לחלק את הקדישים בין האבלים. מובן לי יתרון המנהג וטוב בעבורי מנהג זה, אך איך זה מסתדר עם חובת האבל לומר בשחרית למשל, חמישה קדישים?

תשובה:

1. כל מטרת בריאת העולמים היא שיהיה קידוש השם בתחתיות הארץ. ”השמים מספרים כבודו וכל הארץ מלאה חסדו”. כבוד ד’ מתגלה בכל צמת, בכל פרח ובכל אטום, ומעל הכל על ידי האדם. שאיפתנו העליונה היא ששם ד’ יתקדש בעולם. תפילת יתגדל אינה בשבילנו, להנאתנו, לצורכנו, אלא כולה לשם שמים, כולה אידאליסטית.

עכשיו לצערנו יש בעולם הרבה חילול השם, הרבה עיכובים להופעת האור, אך אנו יודעים שלאט לאט האור בוקע בעולם, ו”ארח צדיקים כאור נגה הולך ואור עד נכון היום” (משלי ד’, יח), ולא מצד ההווה אנו דנים, אלא מצד העתיד שיתגדל ויתקדש שמו הגדול, והוא הולך ומתקדש על ידי מעשינו, לימודנו, תפילותינו. ואף כל תפילותינו אינן למעננו אלא למען יתגדל ויתקדש שמייה רבא.

2. אין זה דין גמור שהאבל יאמר חמישה קדישים בשחרית, אלא מנהג בעלמא שמקורו אינו ברור. כנראה הכוונה לחמשת הקדישים הנאמרים אחר רבי ישמעאל אומר, אחרי מזמור שיר הנוכת הבית (לנוסח אשכנז), אחרי עלינו, אחרי שיר של יום ואחרי אין כאלוהינו. וכן

ישנו חצי קדיש אחרי ישתבח וכן אחרי תחנון, וקדיש שלם אחרי ובא לציון. והבית יוסף כתב שכל ציבור וכל יחיד צריכים לשמוע שבעה קדישים ביום (או"ח נה מ"ב ס"ק ה). לשמוע – אך לא דווקא לומר.

ומעיקר הדין, מלבד שני הצאי קדיש וקדיש שלם יש לומר קדיש דרבנן וכן קדיש בסוף כל התפילה, ואם מסיימים באין כאלוהינו אז הקדיש דרבנן הוא גם הקדיש של סיום התפילה. אנו מסיימים את התפילה בקדיש, לומר שכל מה שהתפללנו זהו למען יתגדל ויתקדש שמייה רבא. אך אין עניין להרבות בקדישים. וכן כותב ערוך השולחן: "יש מהמון בני ישראל שסוברים שמצווה להרבות בקדישים וכמה טועים הם, וקורא אני עליהם 'תשתכנה אבני קודש וכו'. ואין משתמשים בשרביטו של מלך מלכי המלכים רק כפי מה שהרשה אותנו, והמרבה בהם מזלזל בהדרת קודש."

וכבר כתב אחד מגדולי הפוסקים בסימן זה, דכשם שטוב למעט בברכות כמו כן טוב למעט בקדישים (כהנ"ג). ואחד מיוחד מגדולי החסידים צעק מרה על זה (החסיד דב"ש בתשובות סי' קפג הובא בבה"ט ס"ק א). וזו לשונו: 'המרבים באמירת הקדישים וכו' ומתישים כוח קדושת השם הגדול והנורא' עכ"ל". "הקדמונים לא אמרו רק שבעה קדישים בכל יום: ג' בשחרית, אחד אחר ישתבח והשני אחר תחנון והשלישי אחר ובא לציון גואל. ושניים במנחה, אחד אחרי אשרי ואחד אחרי תחנון. ושניים בערבית, אחד קודם שמונה עשרה והשני אחר שמונה עשרה על שם 'שבע ביום הללתיך' (רוקה). ואחר כך הוסיפו עוד ג', היינו בכל תפילה אחר עלינו... וביום קריאת התורה, ויותר אין מקום לקדישים, ועם כל זה הוסיפו עוד אחד אחר שיר של יום מפני היתומים המרובים אבל יותר מזה חלילה ולהוסיף" (ערוה"ש או"ח נה ג-ד).

הא לך שריבוי הקדישים הוא כדי שלאחר חלוקה בין היתומים יהיה לכל אחד קדיש אחד, אך אין עניין שכל יתום יאמר את כל הקדישים. אדרבה.